

բժշկելը ջրգողուածին, իսկ ներքեինը՝ ներկայացնումէ Յիսուսի բժշկելը մերկանդամ՝ դիւահարին, Կենդրօնի ձախ կողմի կտորի վերին մասում եղած քանդակը ներկայացնումէ Յիսուս աւազակների հետ խաչը ուսին Գողգոթայ բարձրանալիս, իսկ վարի մասնում՝ եղածը՝ ներկայացնումէ Յիսուս՝ գերգետացի դիւահարներին բժշկելիս:

Բ. երեսին Յիսուսի պատկերները քանդակուած են ձեռքին խաչ.

Թէ քանդակագործ պատկերները և թէ նկարները չունին արդի պահանջմանը համեմատ նրբութիւն, բայց հնութեամբ՝ անգնահատելի են:

Աւետարանը գրողի և գնողի յիշատակարաններից երևումէ որ գրուել է ոմն Յովհաննէս գրչի ձեռքով Տեառն Ստեփաննոսի անունով Հայոց ՆԼԸ, Հոռոմոց 2ԽԸ և Իսմայէլական բռնակալութեան ՅՀԹ. թուականին, Գնուել է և տրուել յիշատակ Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի վանքին Հայոց ՈՒԲ. թուականին Աթաբակ Ալտկղի տէրութեան և Գրիգորի Հայրութեան ժամանակ Վահրամայ որդի Գուրծիի ձեռքով:

Յ. Վ. Մ.

Ս. Թաղէոս և Բարդուղիմէոս առաքելոց տօնին՝ ձեմարանում կարդացուած ճառը:

ԱՐԺԱՆԵԱՍՏԻՒ Ս. ՀԱՐԲ, ՅԱՐԳՈՒՅ ՈՒՍՈՒՅԻՉՆԵՐ

ԵՒ ՍԻՐԵԼԻ ԵՂԱՅԵՐԵՆԵՐ.

Մարդկային բնաւորութեան վերայ դիւցազնի քաջագործութեան ազդեցութիւնը խիստ մեծ է, մանաւանդ այն տեսակ դիւցազների, որոնք Հայրենեաց նահատակ, թշուառի պաշտպան, բնկածի կանգնեցնող մականուն են կրում: Մարդս յափշտակվումէ դոցանով՝ բուն ցանկութիւն է զգում դոցա դարում՝ ապրած և դոցա փառաց հաղորդ գտնուած լինել: Կայ մի ուրիշ կարգ ևս դիւցազների, և դոքա փոքր գաղափարների դիւցազներն են, որոնք ճշմարտութեան զրօշակը բռնած՝ հաւատոյ զէնքերով դիմումեն ամբողջ աշխարհների դէմ, և ամենահզօր մարդիկը խոնարհում են նոցա առաջ: զգում են իրանց մարդկային տկարութիւնը, համոզվում են վերջապէս թէ՛ այդ տկար արարածների մէջ կայ մի գերբնական ոյժ՝ որ զօրաւոր է ամեն երկրաւոր ուժից, որ նախանձելի է բոլոր երկրաւոր փառքերից: Աւերին այդ դիւցազները հաւատոյ Առաքեալներն են, որոնց առաջնորդն ինքն իսկ Մեսեայն էր:

Հայաստանեայց եկեղեցին կատարումէ այսօր երկու Առաքեալ դիւցազների, իւր առաջին Լուսաւորիչների տօնը. և մենք ևս իբրեւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ զաւակներ՝ այս հանդիսովը պատուումենք

Նոցա յիշատակը, յիշելով նոցա գործունէութիւնը, արած բարիքը և նահատակութիւնը, Սակայն թող ներուի ինձ այսօր այս հանդիսի առթիւ դարձնել Ձեր ուշադրութիւնը քրիստոնէութիւնից առաջ Հին աշխարհի անկեալ վիճակի վերայ, յիշել թէ ինչ է Քրիստոնէութիւնը և ինչպէս մարդկութեան ընդհանուր կրօն դարձաւ, և ապա դառնալ դէպի մեր հայրենիքը յերևան հանելու նորա վիճակն ևս, յիշատակելով Քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան, Առաքելոց քարոզութեան եղանակը և մեր առաջին Լուսաւորիչների քարոզութիւնը, Յանդուգն է թէ և իմ այս մտադրութիւնը, սակայն Ձեր ներդրամութիւնը ինձ քաջալերում է:

Հին աշխարհը Քրիստոնէութիւնից առաջ մեռելութեան վիճակին էր հասել, մօտեցել էր նա արձակելու հոգեվարքի վերջին շունչը. կրօնը իւր բարոյականութեամբ ընկնելով՝ ընկել էր և մարդկութիւնը. նա մի մեքենայ էր դարձել, որը շրջումէր պտուտակներով, և նորա անառջնորդ քայլերը ուղղուած էին դէպի կորուստ, Յունական և Հռոմէական պերճութիւնները, շուայլ կեանքը, տիրում էին գրեթէ ամեն տեղ: Ստորին կըքերն էին թագաւորում, առաքինութիւնը վերցուել էր աշխարհից, խոնարհութիւնն ու հեղութիւնը յիմարութիւն էին համարվում. թագաւորումէր հպարտութիւնը, թշուառը անպատասպարան էր, աղքատը՝ հալածուած: Իշխանութիւնները զեղծ վիճակի մէջ էին գտնվում. արդարութիւնն ու ճշմարտութիւնը չունէին իրանց պաշտպան. մեծամեծների բարոյական սնունդը փառասիրութիւնն էր. հասարակական կեանքի կապերը խզուած էին. իւրաքանչիւր ազգ ամբողջական առանձնութիւն չէր կազմում, որովհետեւ միացնող յօդը — կրօնը թուլացած էր, Պղատոնի և Սոկրատի բարոյական վարդապետութիւնը թէև բազմաստուածութեանը տուել էր վերջին հարուածը, սակայն անկարող էր գտնուել ազգերի և ժողովուրդների միութեան կապ դառնալ, ներշնչուած և հանճարաւոր շատ մարդիկ վաղուց գուշակել էին թէ՛ մարդկային միտքն ու հոգին անկուսից վերականգնելու համար, նորա բարոյական վիճակը վերածնելու համար բաւական չէ մարդկային դժքը, մի Աստուած պէտք է իջնէ երկնքից, որպէս զի առաջնորդէ մարդուն դուրս գալ այս ընդհանուր ապականութեան միջից, Այդ Աստուածը ահա խոստացեալ Մեսեայն էր, որ իւր երկնքից բերած երկնային Վարդապետութեամբ յիմարութեանց և ապականութեանց խառն վիճակից մի նոր աշխարհ ստեղծեց, Հին ժողովրդից՝ մի նոր ժողովուրդ կազմեց, Հին մարդուց մի նոր մարդ ծնաւ:

Քրիստոնէութիւնից առաջ եղել են բազմատեսակ կրօններ, որոնք դանազան ազգերի մէջ սկիզբն են առել, դարգացել և մեռել, սակայն այդ կրօնները ծագելով երկրի բնութիւնից, — բնութեան գաղտնիքները բացատրելու հակումից, կեանքի ընթացքից, — մարդկութեան համար ընդհանուր նշանակութիւն չեն ունեցել. նոցա կրօնական օրհներգու-

Թիւնները ընդհանուր ազգաց մեհնանների կամ տաճարների մեջ չեն երգուել, որովհետեւ հնդիկի զգացումը այլ է, նա այլ է աղօթում, Հայն այլ, Պարսիկն այլ. նոցա բարոյականութեան օրէնքներն ընդհանուր ազգերի կենաց կանոն չեն դարձել, որովհետեւ ազգերի կեանքը տարբեր են, տարբեր հօրիզոնի տակ. իւրաքանչիւր ազգի առաքեալն և օրէնդողերն իւր ազգի բարուց և պիտոյից համար է օրէնսդրել, Այդ կրօնների մէջ գերագոյնը դարձեալ Մովսիսականն էր. սակայն ընդհանուր կրօն լինելու համար նա էլ ունէր իւր պակասութիւնները. Յիսուս Քրիստոս լրացրեց Մովսիսականը, և Քրիստոնէական կրօնը համայն աշխարհի կրօն դարձրեց. նորա բարոյական վարդապետութիւնները միմիայն Հայու և Յոյնի համար չեն, այլ ընդհանուր մարդկութեան համար. Զրադաշտը Մեզացուց, Պիլթագորաս Եունաց օրէնսդիրներն եղան. իսկ Միաձին Բաւն՝ ընդհանուր մարդկութեան առաքեալն և օրէնսդիրը:

Քրիստոս մկրտութիւնից և փորձութիւնից յետոյ սկսեց իւր երկնաւոր վարդապետութիւնը, որ միակ կատարելութեան աղբիւր է. նորա վարդապետութեանց սկիզբն է Սէր, սէր առ Աստուած և առ ընկերս, որից աղբերանումն բոլոր առաքինութիւնները. — « Սիրեսցես զՏէր » Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ, յամենայն անձնէ քումմէ և « յամենայն մտաց քոց. նման նմին սիրեսցես զընկերն քո իբրեւ զանձն » քո: Նա լրացրեց Մովսիսի տասնաբանեայ օրէնքն, այսինքն հրամայեց ոչ միայն չըշնալ, չըգողանալ, սուտ չըվկայել, այլ արմատախիլ արեց նոցո ըուն պատճառը. ցամաքեցրեց այն աղբիւրը՝ որից ծագում էին այդ մեղքերը. « Պատուիր քո հօրն ու մօրը » ասաց Նա, և ոչ թէ Զրադաշտի կամ այլոց նման, « ծնողներին չըպատուողն մահուան դատապարտեց ». որովհետեւ Աստուածորդին Յիսուս Քրիստոս գիտէր թէ՛ ուր սէր կայ, այնտեղ ատելութիւն չի լինիլ. Ինչ որ կամենու մեզ որ մարդիկ քեզ անեն, նոյնը և դու նոցա արա՛. — Սիրի՛ր թշնամիներիդ, Սոքա այնպիսի բարոյական պատուէրներ են, որ անձնաւորութիւնից յառաջացած ամեն բան պարունակում են իրանց մէջ. որովհետեւ մենք կամենում ենք որ ուրիշը մեզ չըհայհոյէ, մեզ չարիք չըհասցնէ, նեղութեան մէջ օգնէ և լին. մենք ևս նոյնը պէտքէ անենք ուրիշներին. Քրիստոնէութեան կատարելութիւնը ահա այս է իսկապէս, Նա խլումէ չարեաց արմատը, և բարոյականինը տնկում արգասաւոր հողի մէջ որպէս զի աճի, ուռճանայ, անհետացնէ մոլի կրքերը, առաջնորդէ դէպի բարոյականութիւն, մօրդը իւր դորձքերովն աստուածանայ և իւր կատարելութեամբը Հօր Աստուծոյ նմանի. որովհետեւ երկնային Վարդապետի ըղձերից մին ևս այս էր. « Եղբրուք կատարեալք, որպէս և Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է ». Նա սահման և կանոն դրեց մարդկային մտաց, հոգւոյն և մարմնին. որոշեց նոցա պէտքերը, քարոզեց այն սկզբունքները, որոնցից ծնվում է հասարակական և ընտանեկան կեանքը. օրինադրեց ամուսնութիւն-

նր, որպէս զի մարդկային ազգը երկիրը և նորա վայելչութիւնը յազգէ ազգ ժառանգէ. քարոզեց ժուժկալութիւն և շափաւորութիւն, սովորեցրեց ապրել երկրիս վրայ իրրեւ կատարեալ մարդ, երկնքի և յաւիտեանականութեան համար, Հաստատեց Ակեղեցին, կարգեց նորա համար պաշտօնեաներ, իւր անձովը ցոյց տալով թէ ճշմարիտ և քաջ հովիւր ի՞նչպէս պէտքէ որոշուի վարձկանիցը, որով և հոգեւորականութեան հիմն դրեց Քրիստոնէական Ակեղեցւոյ մէջ, նա շրմերժեց օրինաւոր իշխանութեան հպատակելն, այլ տուք զկայսերն՝ կայսեր, և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ, պատուիրեց, Ինքն կատարեալ հայրենասիրութեան օրինակ հանդիսացաւ ասելով. «Այ ուրեք առաքեցայ, եթէ ոչ առ ոչխարս կորուսեալս տանն Իսրայէլի». — «Երթալք առաւել առ ոչխարս կորուսեալս տանն Իսրայէլի». — Յակորայ որդւոց համար եմ եկել. առաւել նորա կորսուած ոչխարներն պիտի որոնեմ դանելու. և վերջապէս իւր քարոզած վարդապետութեան համար, որոնք ճշմարտութիւն էին իսկովին, խաչը ուսին Գողգոթայ ելաւ ճշմարտութեան նահատակ դառնալու, և խաչի վերայ իւր թշնամիների համար ազօթելով աւանդեց իւր հոգին, — իզկելով մարդկութեան մահուան կապանքները և տալով անձնազոհութեան գաղափար՝ — ճշմարտութեան համար աներկիւղ մեռնել:

Ահա այս և այսպիսի էր նորա բարոյականը անձամբ առնելով և սուցանելով. այսպիսով մարդս երկրորդ անգամ ստացաւ Աստուծոց իւր հաւատոյ և բարոց օրինադիրքն՝ Աւետարանը. ուր միանգամայն պատկերացած կայ երկինքն ու երկիրը. մահկանացուն այստեղ էլ զբոսնում իւր միխթարութիւնը, սա է նորա ցաւերի սփոփիչը. ճշմարիտ աղքատը չի յուսահատում, երբ աշխարհի թշուառութեան կուլ է գնում. նորան չեն շլացնում հրապուրիչ պերճութիւնները՝ երբ աչքերը ընկնում են հողի վերայ, Քրիստոնէութիւնը փոխեց աշխարհիս պատկերը. նորա ազգեցութեան տակ կեանքը, բանաստեղծութիւնը, գեղարուեստները և մարդը ուրիշ կերպարանք առան. աշխարհը յօժարութեամբ զրկեց նորան. որովհետեւ նա պարզ էր և դիւրամտեցիւ պաշտելի՝ իւր խորհուրդներովը, հետաքրքիր՝ իւր պատմութեամբը, երկնային՝ իւր բարոյականութեամբը, պայծառ՝ իւր յղիւթովը. նորա զբախտը լուսոյ վայր է, արդարոյ երջանկութիւնը լոյսն է, ուր նա ոչինչ չունի, բայց ամեն բան ունի:

Գտնանք գէպի մեր հայրենիքը և տեսնենք նորա վիճակը. — Քրիստոնէութեան առաջին դարերում հեթանոսական կրօնական գաղափարները Հայոց մէջ ևս օրհասական վիճակի մէջ էին գտնվում, հեթանոս հայերի համար անցել էին այն ժամանակները, երբ նոցա երեւակայութեան և ըմբռնման առաջ Արամազդը ներկայանումէր իրրեւ մի իմաստուն էակ, արարիչ երկնի և երկրի. Անահիտը իրրեւ ծնունդ Արամազդայ, մայր ամենայն զգաստութեան. Ահազոն իրրեւ վիշապաբաղ՝ քա-

ջութեան տիպար, նոքա կորցրել էին իւրեանց այժմը՝ Հայուն միութեան կապով կապելու։ Հայը անտարրեր աչքով էր նայում իւր աստուածների վերայ, առանց նոցանից ոչինչ սպասելու։ Գորան նպաստեց ի հարկէ ժամանակը և հրէական տարրն, — որ հայոց մէջ Արշակունեաց ժամանակ բարձր դիրք էր ստացել և շատ անգամ նահատակներն ու իրիկ իւր հայրենի կրօնի համար ի զարմանս հեթանոս Հայուն, — Միաստուածութեան սկզբունքը Հայաստանի մէջ արմատանալու առաջին սկզբնապատճառը եղաւ։ Ըստ պատմութեան, Ս. Թադէոս Առաքեալը Նդեռեայում, Տրգատը թէև Հայերին իրանց հայրենական րազմաստուածութեան մէջ հաստատուն պահելու համար միմեանց ետեից երկու հրովարտական գրեց, ուր քրիստոնեաներին հօր և սուր սպառնալով՝ հրաւիրում էր Հայերին հաստատ մնալ իրանց նախնական կրօնի մէջ, կարծելով թէ իրրև թագաւոր՝ իւր հրամաններն անշուշտ մարդկային սրտի վրայ կ'ազդեն, կ'աւելացնեն սէր, զգացմունք։ Կարծելով թէ հին կրօնովն հայն կրմերածնուի և Արամազդայ ու ոսկեծին Անահտի մեհեաներն կըստանան իրանց փառքը, լայց արքայի հրովարտակները ի դուր և ապարգիւն մնացին։ Հայերից ոմանք հասկացել էին որ Անահտը այլ ևս խաղաղութիւն ու շինութիւն բերող չէր, անհրաժեշտ էր մի ուրիշ կրօն, և այդ Քրիստոնէութիւնն եղաւ։ Իսկ վերածնութեան առաջնորդներ գարձան Ս. Թադէոս և Ս. Բարդուղիմէոս առաքեալները, որոնց տօնը երախտագէտ սրտով տօնումներ պսօր։

Ինչպէս սկզբումն ևս յիշեցի, նպատակ չունենալով պատմել թէ ի՞նչպէս Քրիստոնէութիւնը մտաւ Հայաստան, որ բոլորիս ծանօթ է, ես անցնում եմ յիշատակելու առաքելոց քարոզութեան եղանակը և Ս. Թադէոսի ու Ս. Բարդուղիմէոսի քարոզութիւնը Հայաստանում։

Քրիստոնէութեան առաջին առաքեալներն երկնքից ուսած և ներշնչուած մարդիկ էին, նոքա գիտէին թափանցել մարդու հոգւոյ մէջ, գիտէին թէ՛ ի՞նչ է նշանակում փոխել համոզմունքը թէև զա յողորդ և թուլացած, ուստի իրենց քարոզութեան եղանակի մէջ ևս խոհեմ դիրք էին բռնում համոզելու, ի զարձ բերելու սիրով և ոչ սրով ու բռնութեամբ, որը հակառակ է բոլորովին Քրիստոնէութեան սկզբունքին։ — Ս. Թադէոսը այդ եղանակովն է քարոզում։ — Խօսում է նա արարչագործութեան մասին, ուր Եհովան երևում է մի ամենակարող, աննիւթ էակ, բնութեան և սրտի վերայ իշխող, քարոզում է նորա աստուածային գերբնական յատկութիւնները, որով կառավարվում է տիեզերքը, կամ թէ սկիզբն առնելով Մեսեայի յաշխարհ գալուց, և խօսելով նորա նպատակի մասին՝ քարոզում է նորա աստուածային հրաշքները, վարդապետութիւնը, չարչարանքը, մահը, Յարութիւնը ևլն. և այնուհետև կարծես պատրաստելով ժողովրդի անպատրաստ միտքը խօսել է սկսում ձեռագործ աստուածներին վերայ, գերբնականովն ստորինն մեր-

ժելով, քարոզումէ հեթանոս հայերին և ասում. Ձեր պաշտածները արարած են. Մի նմանիք առաջին դարերի մարդկանց խստասրտութեանը, որոնց համար ծագած չըլինելով աստուածային լոյսը, մեռան խաւարի մէջ, Դարձէք հեթանոսական ստույծիւնից դէպի Ճշմարիտ և ստոյգ կեանքը. «Ո՞ր է այն նաքոգ կուռք արարեալ, որում երկիր պաղանէք. Ո՞ր է Բէլզ, զոր պատուէք. — Ժողովուրդը անտարակոյս ուրախութեամբ պիտի գրկէր այդպիսի քարոզուած կրօնը. — Դարձնելով նոցա Քրիստոնէութեան գիրկը, աւանդումէ բարւոք կենցաղաւարութեան պատուէրներ. նախանձաւոր լինել կրօնին և Եկեղեցւոյն, հաւատոյ գաղտնեացը քննող չլինել. — Թէ Ս. Թադէոսն իւր քարոզութեամբը ի՞նչքան մեծ ազդեցութիւն գործեց առ հասարակ թագաւորի և ժողովրդի վերայ, այդ երևումէ նորա վերջին հրածեղտիցը՝ ուր Արգար խուռն քալմութեամբ ճանապարհ է ձգում նորան մեծ սգով. «Մինչև քուրմք անգամ նաբուայ և Բէլայ պատուէին և մեծարէին զնոսա՝ աւելացնումէ պատմագիրն, Ս. Թադէոսի արած այդ մեծ ազդեցութիւնը բացատրւումէ նորանով, որ նա քարոզումէր մի պարզ, գիւրըմբռնելի և կեցուցիչ վարդապետութիւն, իսկ առաւել ազդողը Առաքելոց վարմունքն էր, որով նոքա արդարեւ դիւցապաների պատկեր էին կրում ըստ արտաքին և ներքին բարեմասնութեանց, Ահա Աւերուբնայի նկարագրութիւնը այդ մասին — «Գնացք նոցա էին վայելչութեամբ առաջի տեսողաց իւրեանց, և վարք նոցա զովութեամբ զարդարեալ էին յարաւրնոց. պատուականք էին տեսլեամբք և համարձակ բանիւք և Ճշմարիտ խօսիւք և ազատ բարոյիւք, և ընդ լծով ագահութեան ոչ հնազանդէին և ընդ մեղադրութեամբ ոչ անկանէին և ընդ երկիւղիւ ոչ փակէին. Ս. Թադէոս առաքեալ յաջորդ Եղեսիայուան Ազդէին թողլով, ինքն Արգարի հրովարտակովը գնաց դէպի հիւս. արեւելք Արտաղ գաւառը իւր առաքելութեան պաշտօնը շարունակելու. Սանատրուկ որ ի յարգանս Արգարու ընդունել էր քրիստոնէութիւն, նորա մահից յետոյ դարձեալ կռապաշտութեան դիմելով՝ նահատակումէ Ս. Թադէոս առաքեալին՝ որի առաքելութեան գործը շարունակումէ Ս. Բարդուղիմէոս Հեր, Զարեանդ և Գողթան գաւառներում, և Սանատրկի քոյր Ոգուհւոյն քրիստոնեայ դարձնելով՝ նահատակւումէ Արեւանոս քաղաքումը, Այսպէս այս երկու անձնաւորութիւնները թե թեի տուած՝ Հայոց դեռ կորդ սրտերի մէջ սերմանումեն Աւետարանի վարդապետութեան սերմը, որով և իրաւամբ առաջին Լուսաւորիչ կոչուեցին.

Բայց ի՞նչ ենք տեսնում. Հայիրը որքան շուտով ընդգրկեցին Քրիստոնէութիւնը, այնքան էլ շուտով թողին. այդ բնական էր. Դարերով հեթանոսութեան օրէնքներով կռաւարկող և անկարգ կեանքի սովոր ժողովուրդը յանկարծ մի գերբնական օրէնքով և կրօնով սահմանափակել, որի պատուէրներիցն էին և ժողովուրդիւնն ու

չափ աւորուածիւնը, անհնարին էր, մանաւանդ պալատական դասի համար. ուստի Արգարի մահից յետոյ ըստ երևութիւն վերանումէ Գրիտոնէութիւնը, բացվումեն դարձեալ մեհաններին դռները և Արամազդը կարծես պէտքէ յաղթանակէր, բայց ոչ, Քրիստոսի եկեղեցին հէնց սկզբից ցոյց տուեց թէ ինքն անյաղթահարելի է դժոխքի դռներիցը, Յիրաւի, Քրիստոնէութիւնը Արգարի ժամանակ չըդարձաւ ընդհանրական կրօն, բայց նորա մահից յետոյ չըդադարեց բոլորովին. նորա լոյսը անշէջ մնաց Հայաստանում, մինչև երկրորդ Լուսաւորիչ Պարթևն Ս. Գրիգորը — Քրիստոնէութիւնը մաքառելով կռապաշտութեան դէմ, ունեցաւ այդ ժամանակամիջոցում իւր նահապետները, Հաւարշանի Հուշան, նազելի արքայադստրիկն Սանդուխտ Հաւարշանի դաշտումն իւր երկնաւոր Փետայի համար նահատակուելով կարմիր վարդ է դառնում. Ոսկեանք և Սուքիասեանք, որոնք Ծաղկեայ և Ջրաբաշխի լեռների մէջ անքուն զուարթնոց նման օրհնաբանումէին անմահ Արարչին՝ նոյնպէս նահատակութեան պսակին արժանացան, այսպէս և այլք, Առաջին քրիստոնեայք լեռների անձաներում ճգնելով՝ չըթողին որ քրիստոնէութեան առկայծեալ ճրագը շիջանի մինչև որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ և մեծն Տրդատ այդ առկայծեալ պատրոյզից բորբոքեցին քրիստոնէութեան ճառագայթաւէտ լոյսը և Հայոց համար երկրորդ Լուսաւորիչ հանդիսացան:

Այժմ ի՞նչ արեց Քրիստոնէութիւնը Հայերիս համար. առաջին Լուսաւորիչների քարոզութիւնը, որ պտուղ բերեց երկրորդ Լուսաւորիչի ձեռքով, ի՞նչ հետեանք ունեցաւ. — Մեծ հետեանք. — Քրիստոնէութիւնը նախ՝ ազնուացրեց բարքը, ուղղեց վարքը, և Մեծն ներքէսի օրով հեթանոսութիւնը բոլորովին արմատախիլ անելով՝ անվճռութեան արմատը վերցրեց Հայաստանից, Բորոտները, ստրուկները, ախտաժէտները այլ ևս չէին արհամարհվում. նոցա բնակութեան վայրերը այլ ևս մացառները և այրերը չէին. ունեցան առանձին բնակութիւն և առանձին հոգս ու խնամք. — Ազգակցական խնամութիւնները վերցուեցին. հեթանոսական ոճիրները, սովորութիւնները փոխուեցին. այնուհետև Հայոց աշխարհը մի բարբարոս ու վայրենի աշխարհի չէր նմանում. Հայերը վայրենիներ չէին, այլ քաղաքակիրթ աշխարհի քաղաքացիներ, երկրորդ՝ Քրիստոնէութեան շնորհիւ շինուեցին բազմութիւ վանքեր և կաղմակերպուեց եկեղեցական դասը, որը մեր պատմութեան մէջ ազգիս գոյութեան, գրականութեան ծննդեան, վերածնութեան ու գոյութեան, և քաղաքական գործերի կանոնաւոր դիրք ստանալու ամենամեծ սատարն հանդիսացաւ. Աւանքերի մէջ կենդրոնացաւ զանազան ժամանակներում զանազան երևոյթներով Հայոց մտաւոր կեանքի զարգացումը, իսկ եկեղեցականները եղան կրօնի և ազգի պաշտպաններ և առաջնորդներ, Երրորդ՝ Քրիստոնէութեան ծոցի մէջ Հայն ծնաւ կրօնի և Ազգութեան գաղափարի համար նա-

հատակներ, որոնք մեռնելով՝ պաշտպանեցին եկեղեցին և ազգութիւնը, թողլով միայն մեզ պարծանք և փառք և մեր յարատեւութեան ապաստան: Չորրորդ՝ Քրիստոնէութիւնն եղաւ առաջին պատճառ, որ հայերն ստիպուեցին վաղորօք գիր ստեղծել, որպէս զի Աւետարանի վարդապետութիւնը ժողովուրդը լսէ իւր բարբառով, և ի շնորհս մեծին Մեսրոպայ, գրերի գիւտից յետոյ՝ Քրիստոնէութեան գրկում ունեցանք գրականութեան ոսկի և արծաթի դարեր իրանց պանծալի արդիւնքով, Հինգերորդ՝ Քրիստոնէական ջերմեռանդութիւնը շատ եկեղեցիների գեղեցիկ շինութեանը պատճառ դարձաւ, որով յառաջ գնաց ճարտարապետութիւնն ու քանդակագործութիւնը, որոնց տխուր աւերակները այսօր իսկ մեր աչքովը տեսնումենք շատ տեղեր, Եւ վերջապէս, ինչո՞ւ մի մի թուել. — մինչդեռ դարաւոր փորձերն ու հանգամանքների կուտակութիւնը անհերքելի ապացոյց են թէ Հայը իւր եկեղեցուց դուրս կորցնումէ իւր գոյութիւնը, իբրեւ ազգային եկեղեցով ճանաչուած համայնքից դասալիք դք, և ճանաչվումէ այն անունով — որին յարած է: Գաղթական հայերը, որոնք զանազան ժամանակներում բռնութիւնից և հալածանքներից ստիպուած թողին հայրենի երկիրը և օտարութեան մէջ ապաստան փնտուեցին՝ նոքա մնացին՝ որոնք անարատ պահեցին Ս. Թադէոսի և Ս. Բարդուղիմէոսի քարոզած հաւատը, որոնք չուբացան հայրենի եկեղեցին, և ընդհակառակն, որոնք անհաւատարիմ գտնուեցին — կորան:

Այսպիսի նշանաւոր, կեանքի խորհուրդ ունեցող մեծ հետեանքների և բարիքների համար է եղել, որ մեր նախնիք վառուած երկնից և նորա սուրբ նահատակների սիրով, «Երկնից լուսով զարգարուած» Հայ ժողովրդին, ինչպէս ասումէ երգիչը, հրաւիրում էին Աստուծոյ տաճարը, ուր սուրբ սեղանի դիմաց, մեծ հանդիսով կատարում էին այդ մեծ բարերարների տօնը. մանաւանդ այն ժամանակ՝ երբ մեր Հայրենիքը վայելում էր խաղաղութիւն, երբ արքայական գայիսօնը և քահանայապետական գաւազանը մակաղումէին նորա որդւոց խաղաղ կեանքի և Աւետարանի դալարիների մէջ, Բայց ի՞նչ մեր դժբաղդ Հայրենիքը միշտ չէ վայելել այդ բաղդը. Հայոց երկինքը աւելի մութ ամպերով է ծածկուած եղել քան պարզ, Ուրախութեան կարճատեւ հանգէսներից յետոյ, յաջորդել են միշտ տխուր ու սև օրեր, ուր Հայն համարձակ չէր կարող երգել. ուր նորա սրբութիւնները արհամարհվում էին օտարից. ուր նա ընդունակ էր դառնում միմիայն ողբի ձայներ հնչեցնելու. սակայն ի շնորհս ժամանակին, դարեւոր լուութիւնից յետոյ կրկին զարթնում է ահա այդ ոգին, և մենք այսօր երախտապարտ հոգւով նուիրումենք մեր երախտագիտութեան զգացմունքները Ս. Թադէոսի և Ս. Բարդուղիմէոսի յիշատակին, Մի փոքրիկ ազգ իւր դարեւոր քնիքը զարթնումէ վերջապէս նոր հոգւով յառաջ գնալու, չլքահատիլ զանազան արգելքներից, դա մի մեծ և մխիթարական երեւոյթ

է ժեզ համար, և ցոյց է տալիս թէ Հայն ձգտումէ հետեւել այն բոլորին, ինչ որ վսեմ, ազնիւ և գեղեցիկ է. կամենումէ երախտագէտ լինել իւր բարերարներին: Այսօր այսպէս պարզ, թերեւ անշուք, մի յարկի տակ, մի խումբ անձինքների մէջ, իսկ վաղը աւելի ճոխ, աւելի շքեղ, ազատ օդի մէջ, ընդհանրութեամբ, առաքեալների տօնը առաքեալների ձեռքով կատարելու:

Ա. ԼՕՐԵՆԷ ՈՐԵՆԷ
Պորիւն Ազրաշեան Մշեցի.

Գեղտ. 3. 1883

Ի ձեռնարան.

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՍԻՄՖԵՐՈՐՈՐՈՒՅՏ.

Մեկիտոպօլ կամ Խզլ-եռո, Տաւրիկեան նահանգի քաղաքներից մէկն է. Սիմֆերոպօլից դէպ ի Լօղօվոյ գնալու (մօտ 8 ժամուայ) ճանապարհի վերայ, Երբեմն յետագէմ՝ բայց արդ շնորհիւ երկաթուղւոյ շատ յառաջացած է, և վաճառականութիւնն էլ խիստ բանուկ է, կենսական պիտոյքն՝ բազմաթիւ ուրիշ քաղաքների հետ կարի մատչելի: Մեկիտոպօլում զանազան ազգերի թուում գտնվումէ նաև Հայոց ազգի փոքրիկ խումբ, որ բաղկացած է մօտ 40 ընտանիքից: Աւելի մի քահանայ և մի փոքրիկ անշուք աղօթատուն ընդարձակ բակով՝ քաղաքիս ամենադեղեցիկ տեղում: Այս տարի Հոկտեմբ. ամսոյ 15ին կատարուեց Մեծարգոյ Մահտեսի Աղա Աւետիս Ս. Խլէպնիքեանց բարեպաշտ անձին սեպհական ծախքով կառուցանելիք եկեղեցւոյ հիմնարկութեան օրհնութիւնը: Պ. Խլէպնիքեան առատաձեռն բարեգործութիւններով սկսեալ 1856 թ. մինչ ցօրս համարեա թէ չէ դադարեցրել իւր ջերմ և Աստուածահաճոյ նուէրները՝ Աստուծոյ սուրբ տաճարները զանազան զարդերով փառաւորեցնելու այլ և այլ քաղաքներում: Ինչպէս մի քանի տարի առաջ տեսնելով Սիմֆերոպօլի եկեղեցւոյ խաչկալի անշուք և հնոտի դրութիւնը, կանգնել տուեց իւր ծախքով նոր ոսկեզօծ մի խաչկալ սրբոց ութը գեղանկար պատկերներով Պ. Պետրոս Թօփալեանցի երեսփոխանութեան ժամանակ և նորա իսկ միջնորդութեամբ: այս վերջինի վերայ միայն ունեցաւ նա ծախք մօտ 1400 մանէթի. իսկ Սիմֆերոպօլի հին խաչկալը հաստատուեց Բաջէսարայի Հայոց Ս. եկեղեցու մէջ՝ ուր առաջ հասարակ սիւնները, իրանց վերայ կայքրած լոկ թղթերով էին ծառայում խաչկալի. նոյն եկեղեցւոյ վերանորոգութեան համար նուիրատու եղան Պ. Խաչատուր Պոյաճեանց ընծայելով մօտ 150 մանէթ, և Դշխուհի Տիկին Փոփովի ընծայելով